

NUSSBAUM, Martha Craven: Not for profit. Why Democracy Needs the Humanities

Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2010, 159 s.

V roku 2010, keď vody slovenského vysokého školstva víril Konrad Paul Liessmann so svojou *Teóriou nevzdelanosti*, vyšla v americkom vydavateľstve Princeton University Press kniha Marthy Nussbaum *Not for profit*. Autorka, profesorka na Právnickej fakulte Chicagskej univerzity, je známa na Slovensku predovšetkým filozofickej obci napríklad knihou *Krehkosť dobra* (Oikoymenh, 2003). Venuje sa najmä filozofii starovekého Grécka a otázkam práva a spravodlivosti v súčasnom svete. Tentokrát obrátila Martha Nussbaum kritický pohľad k súčasnému stavu vzdelania a vzdelávania vo svete. Aj keď sama hovorí, že sa venuje predovšetkým Spojeným štátom americkým a Indii, množstvo odkazov smeruje do Európy.

Ako autorka hovorí, kniha nie je empirickou štúdiou súčasného svetového školstva, ale manifestom zdôvodňujúcim potrebu zmeny. Na viac ako 150 stranách knihy autorka prevedie čitateľa výborne odborne „podkutou“ argumentáciou zdôvodňujúcou potrebu humanitných a spoločenských vied a umení. Autorke však nejde o to, aby obhajovala postavenie humanitných a spoločenských vied v univerzitnom systéme. Jej volanie je omnoho naliehavejšie. Pre prežitie demokracie v mene humanizmu a porozumenia (pričom pojmy nie sú len vyprázdnené idey) je nevyhnutné, aby všetci žiaci a študenti prišli do kontaktu so širokou paletou vied, náuk a umení od filozofie, cez etiku a pedagogiku či antropológiu až po spomenuté umenia. Knihu *Not for profit* je určite možné považovať za súčasnú filozofiu výchovy.

Prvá kapitola nesie názov *Tichá kríza*. Martha Nussbaum v nej načrtáva súčasný stav a problémy, s ktorými sa stretáva školstvo. Humanitné, spoločenské vedy a tak isto umenie sa postupne vytrácajú z univerzít. Dôvodom je ich nevyužitelnosť pre ekonomický zisk. Učiť študenta umenie, filozofiu či literatúru neprináša žiaden ekonomický profit. Autorka priamo hovorí, že politická sloboda, zdravie a (všeobecná – pozn. recenzenta) vzdelanosť len slabo korelujú s ekonomickým rastom. Príkladom nekorelácie politickej (občianskej) slobody a ekonomického rastu môže byť súčasná Čína. Podľa autorky je problémom, že školy v súčasnosti pripravujú ľudí pre prax, avšak ľudí nepoužiteľných pre politický a sociálny život. Pre mnohých bude autorkine tvrdenie urážlivé, avšak pravdivé, že vzdelávanie „pre profit“ stačí v podstate obmedziť na vzdelávanie v troch základných zručnostiach – čítanie, písanie a počítanie. Potrební sú aj odborníci na informačno-komunikačné technológie, avšak myslenie (politické, sociálne, environmentálne...) je zbytočnosťou a mnohokrát prekážkou „ekonomického rozvoja“.

Druhá kapitola sa podrobnejšie zameriava na definovanie problému *Vzdelania (výchovy) pre profit, vzdelania (výchovy) pre demokraciu*. Základná téza, ktorú Martha Nussbaum obhajuje, hovorí, že humanitné vzdelanie a umenia sú nevyhnutné pre žitie plnohodnotného života na individuálnej úrovni, a tak podobne sú nevyhnutné pre stabilnú demokraciu na spoločenskej úrovni. Autorka búra viacero mýtov. Napríklad tvrdí, že za posledné desaťročia sme sa mohli presvedčiť, že ekonomické zmeny a transformácie spoločností neprinášajú samé od seba vyššiu úroveň vzdelanosti spoločnosti. Úspechy v zdravotníctve a vzdelaní len slabo korelujú s ekonomickým rastom spoločnosti. Jedna z vecí, ktorá je nežiaduca vo „vzdelávaní pre profit“, je aj vzdelávanie v histórii. Pre súčasnú paradigmu nie je dobré, aby tento typ vzdelávania existoval, a tiež to, aby sa hovorilo o triednej, kastovej, rodovej či etnoreligióznej príslušnosti, pretože takáto výchova a vyučovanie by mohlo priniesť kritické premýšľanie aj nad prítomnosťou.

Výchova občanov: Morálne (a nemorálne) emócie je názov tretej kapitoly. Kritika a argumentácia v tejto problematike ide ku koreňom dôležitosti vzdelávania „pre demokraciu“. Martha Nussbaum ukazuje čitateľovi, ako je dieťa v dnešnej dobe vychovávané k vyhýbaniu sa inakosti, odlišnosti a zlu, ktoré je vo svete. Dôležitou poznámkou na tomto mieste je, že súčasné vzdelávanie a výchova hľadá zlo mimo človeka a odmieta videnie sveta, kde by zlo bolo súčasťou každého z nás. Zlo objavené v nás býva populárnym motívom napríklad hororových filmov. Odmietajú však zlo v sebe samom a vyhradiť mu miesto „tam niekde vonku“ nás často vedie k odmietaniu druhých. Na pozadí známeho Milgramovho experimentu autorka varuje pred ľudskou črtou vzdávania sa zodpovednosti za vlastné správanie sa v prípade, že je možné preniesť túto zodpovednosť na autoritu, prípadne niekoho iného. Človek bez rozvinutého kritického myslenia, prípadne ten, čo vie len čítať, písať a počítať, sa určite ochotnejšie vzdáva zodpovednosti za svoje kroky už len tým, že sa nesnaží poznať „povahu reality“. Poznanie „povahy reality“ je ústredným zmyslom existencie humanitných, spoločenských vied a umení. V skryte anonymity sa ľudia tak isto správajú nemorálnejšie, ako keď ich iní majú možnosť vidieť. Necítia totiž za sebou sociálnu kontrolu. Už dávno vieme, že v byrokraticky riadenom svete, ako je ten náš, je oveľa ľahšie byť neviditeľný. Vzdelávať študentov k videniu sveta z pozície druhých, učiť, že slabosť nie je hanbou, rozvíjať pravý záujem o iných, či učiť, že každý človek je zodpovedný člen spoločnosti – to všetko sú ciele, ktoré musíme podľa autorky sledovať. Samozrejme, môžeme kritizovať Marthu Nussbaum za to, že tieto ciele výchovy sú v centre pozornosti už dlhú dobu (najmä deklaratívne), avšak na obhajobu autorky je potrebné povedať, že pre ňu sú skôr výzvou a neukončeným procesom ako konečným cieľom výchovy.

Obsahovo najrozsiahlejšia je kapitola *Sokratická pedagogika: Dôležitosť argumentu*. V tejto kapitole si čitateľ pripomenie známe diela zaoberajúce sa výchovou a vzdelávaním od Jeana-Jaquesa Rousseauovho *Emila*, cez kritiku prínosu Friedricha Fröbela až po texty Johna Deweyho. Autorka argumentuje v prospech dôležitosti učenia argumentácie, integrovania hrania spoločenských rol do kurikúl či praktizovania umení v školách. Ľudia často pripúšťajú argumenty autorít či iných, ktorí sú považovaní za dôležitých či významných len kvôli tomu, že majú tento pripísaný status. Martha Nussbaum dáva dôraz na učenie o dôležitosti racionálneho, pravdivého a zmysluplného argumentu a nie na postavenie argumentujúceho, ktoré je dnes tak symptomatické a bežné. Uvedené platí dnes o to viac, že heroizujeme ľudí, ktorí dosiahli „úspech“. Samotné slovo úspech je však zradné, pretože dnes je za úspech považovaný ekonomický úspech a nie múdrosť a vzdelanosť. Deti sú vedené k žiadostivosti po úspechu a kontrole nad vlastným úspechom a ten, ako už bolo povedané, je definovaný finančne. Práve tento bod argumentácie je u Marthy Nussbaum nesmierne dôležitý, pretože v USA, v krajine, kde pôsobí, je príjem učiteľov na všetkých stupňoch škôl minimálne podobný profesiám, o ktorých sa hovorí, že vytvárajú kapitál. O Slovensku môžeme len ťažko povedať to isté. Vydať sa napríklad na dráhu vysokoškolského profesora v USA môže byť definované aj ako snaha o finančný úspech, pretože príjem je porovnateľný s manažérskymi profesiami v bankách, reklame či všeobecne povedané v „biznise“. Ak sa však ekonomický úspech a kontrola nad finančnou bezpečnosťou seba samého stane životným cieľom, sme ochotní obetovať tieto hodnoty za cenu straty hodnôt altruizmu a užitočnosti pre druhých ľudí.

Občania sveta je v poradí piatou kapitolou knihy. Dnes sme jeden na druhom závislí viac, ako chceme či dokážeme pripustiť. Globálna ekonomika, globálne environmentálne problémy či prepojenosť sveta vytvára stav vzájomnej závislosti, ktorý je silnejší ako kedykoľvek predtým. Miesto humanitných a spoločenských vied a umení je vo výchove a vzdelávaní mladých ľudí v otázkach, ktoré prináša dnešná doba. Nie je možné učiť len o fungovaní globálnych trhov, ale je potrebné hovoriť aj o dôsledkoch ich fungovania. História a geografia sveta zas prinášajú otázky o súčasnom živote v krajinách tretieho sveta. Filozofia si kladie otázky o bytí človeka. „Zodpovedné občianstvo vyžaduje viac: schopnosť prístupu k historickým dôkazom, kriticky myslieť a kriticky sa riadiť ekonomickými princípmi, hodnotiť stav sociálnej spravodlivosti, hovoriť cudzím jazykom, oceňovať komplexnosť hlavných svetových náboženstiev. Ani jedna časť nemôže byť šírená bez schopností a techník, ktoré sú absolútne prepojené s humanitnými vedami. Svetová história a ekonomické porozumenie musia byť humanistické a kritické, ak majú byť vôbec použiteľné pre formovanie inteligentných

svetoobčanov a musia byť vyučované popri štúdiu náboženstva a filozofických teóriách spravodlivosti.“ (s. 93-94)

Kultivovanie predstavivosti: Literatúra a umenia je šiesta a zároveň predposledná kapitola knihy Marthy Nussbaum. Autorka si kladie otázku, akú úlohu má vo výchove dieťaťa umenie. Odpoveď je viacerým dobre známa. Umenie a literatúra umožňujú ukázať ďalšiu perspektívu života, vďaka nim sa môžeme dívať na svet inými očami, umožňujú nám prežiť život niekoho iného, sú nenahraditeľné pri výchove a vzdelávaní kritického občana. Práve toto je ich obrovským prínosom. Byť ochudobnený o čítanie neznamená len byť ochudobnený o skúsenosť čítania, rozvoj čitateľských zručností, ale najmä to znamená nemožnosť prežiť ďalší život. Snahou autorky je však ukázať, že umenie nie potrebné len pre pasívnu percepciu, ale rovnako je dôležité učiť aj aktívnemu vytváraniu umenia. Napríklad upozorňuje, že veľmi dôležité v budovaní demokracie je hranie sa. Cez hranie rol človek uchopuje ľudskú povahu, druhého človeka a prehľbuje svoje vnútorné bytie. Umenie nás privádza k uvedomeniu si, že každý z nás je bytosťou jednoduchou a hlbokou, máme myšlienky, emócie a spirituálne túžby. Zabraňuje nám vidieť sa navzájom ako jednoduché telá. Financovanie umenia a jeho výučby umení sa dnes značne obmedzuje. Dlhodobá návratnosť týchto investícií je však ďaleko väčšia ako náklady spojené s výučbou.

Posledná kapitola nesie názov *Výchova k demokracii na šnúrkach*. Už niekoľko rokov, ba možno aj desaťročí existuje na univerzitách snaha, ktorá sa posilňuje a smeruje k racionalizácii spektra (teda k likvidácii) vyučovaných humanitných a spoločenských vied a umení. Neustále sa tieto racionalizačné opatrenia zdôvodňujú ekonomickým šetrením či nadbytočnosťou humanitných a spoločenských vied a umení. Humanitné vedy sú videné na univerzitách ako „neesenciálne“. Za dôležité, prínosné a dobré sú považované len tie študijné programy (pretože o vedách sa mnohokrát hovoriť nedá), ktoré sú prínosné pre ekonomiku. Z hodnotenia univerzít sa ďalšie kritériá vytratil. Univerzitné pracoviská sa buď rušia, alebo sa spájajú s inými pracoviskami a definuje sa pre nich nová, tzv. výskumná úloha, ktorá je ale vzdialená slobodnému akademickému mysleniu. „Rozrušení honbou za bohatstvom stále viac žiadame naše školy, aby produkovali použiteľných tvorcov bohatstva namiesto zamýšľajúcich sa občanov.“ (s. 141-142)

Knihy Marthy Nussbaum ponúka množstvo bodov argumentácie proti dogmatike ekonomického zisku v školstve či ekonomického profitu zo vzdelania. Jednoznačne ukazuje, že samotné humanitné a spoločenské vedy a umenie sú pre zisk absolútne nepotrebné, ba dokonca mnohokrát nežiaduce, ale my ich dnes potrebujeme viac ako kedykoľvek predtým. O sociológii sa hovorí, že vznikla vtedy, keď sa v západnej spoločnosti objavilo volanie po reflexii seba samej; podobné tvrdenie môžeme vysloviť aj o ďalších

spoločenských a humanitných vedách. Presne toto robia humanitné a spoločenské vedy a umenia. Reflektujú spoločnosť a kladú otázky, ktoré je nevyhnutné klásť. Umelci nám takisto potvrdia, že to, čo robia, je absolútne zbytočné pre ľudské prežitie jednotlivca, avšak presne v duchu argumentácie Marthy Nussbaum nevyhnutné pre prežitie ľudstva. Možno nechceme, možno si nemôžeme pripustiť, že školstvo (a to na celom svete) namiesto vlastných prístupov a nastavovania vlastného diskurzu je stále viac ovládané diskurzom ekonomickým a diskurzom „uplatnenia v praxi“, teda súčasným diskurzom neoliberalnej governmentality. Hlas tých, ktorí volajú po vzdelaní a vzdelávaní v duchu lepšej budúcnosti pre všetkých (minimálne pre mnohých) nie je silný a hlas tých, ktorí hlasno kričia heslá o reflexii a nutnosti rešpektovania potrieb praxe či potrebe načúvať mýtizovanému trhu je stále prenikavý. Dá sa povedať, že Martha Nussbaum volá po zmene diskurzu, ktorý dnes prevláda. V odkaze na dedičstvo americkej pedagogiky zdôrazňuje dôstojnosť všetkých občanov a takisto aj potrebu rozšírenia ľudských a politických práv na práva sociálne a ekonomické. Príklady a interpretácie známych autorov slúžia nám čitateľom ako vôdzky pre strety s dogmatikou diskurzu vzdelania pre profit. Otázka, ktorá sa pýta na to, aký ekonomický prínos humanitných a spoločenských vied je ešte prijateľný, aby malo zmysel ich udržiavať na univerzite, je nesprávna otázka. Zmyslom humanitných a spoločenských vied a umení je v prvom rade zachovať to, čo už vieme, podrobovať to kritike a odovzdať to ďalej. Ak sa im darí na tomto fronte, je to viac ako dosť. Volanie autorky v tejto knihe bude naberáť na naliehavosti paralelne s pokračujúcim ťažením proti humanitným a spoločenským vedám a umeniam.

Lukáš Bomba
Katedra pedagogických štúdií, Fakulta humanitných vied Žilinskej Univerzity
Žilina
Slovenská republika